

ÇEPER KUŞAK OLGUSUNUN İSTANBUL'UN TARİHSEL-COĞRAFYASI ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ayşe Sema Kubat

İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Prof. Dr.
kubat@itu.edu.tr, asemakubat@gmail.com

Kentin tarihi izlerini silen hızlı bir şehirleşme süreci yaşamakta olduğumuz bu dönemde, geçmişi anlamak ve kentleri geleceğini tahmin ederek biçimlendirmek önemlidir. Tarihsel çalışmalar geçmişin izlerini kavramak için ne kadar gerekli ise bu izleri yaratan nedenleri sorgulamak ve geleceğini yönlendirmek için tarih bilimini destekleyici yaklaşımlara yani farklı disiplinlerin bakış açılarına yer vermekte o kadar gereklidir.

Kentlerin mekânsal büyüme aşamalarının ve farklı planlama kararlarının izlerini taşıyan çeper kuşaklar; çoğunlukla kent mirası ve ekolojik koridor özelliği gösteren ve kentin kontrolsüz bir şekilde yayılmasını önleyen alanlardır. Ancak hızlı nüfus artışlarıyla birlikte yeni gelişim yerlerine duyulan ihtiyaç sonucu bu alanlar arazi kullanımındaki değişiklikler ile hızlı bir değişim ve dönüşüm sürecine girmişlerdir. Hızla büyüyen kentlerde özellikle açık alanlar, yeşil alanlar, tarihi ve kültürel değere sahip olan bostanlık alanlar kentin en zor korunan ve kırılğan yapıda bulunan alanlardır.

Çeper kuşak kavramını anlamak, farklı planlama yaklaşımlarının etkilerini, çeper kuşakların yerlerini ve fonksiyonlarını belirlemek ve bu alanların kente kattıkları değeri kavramak açısından, kentsel morfoloji çalışma alanının önemli araştırma konularından biri olarak son yıllarda yerini almaktadır.

Kentin mekânsal biçimlenmesine yönelik bir bakış açısı getiren, araştırma ve analiz yöntemleri yaratan "kentsel morfoloji" bilim dalının yaklaşık 100 yıllık bir geçmişi olduğu bilinmektedir. Avrupa merkezli morfolojik çalışmaları ile gündemde olan bu bilim dalını, Türk kentlerine özgü yaklaşımlar ile geliştirmek ve böylece dünya literatürüne katkıda bulunmak gereğine inanıldığından, özgün bir tarihi ve kültürel geçmişi olmasının yanı sıra dünyanın en karakteristik coğrafi bölgelerinden birinde yer alan konumu ile bir mega-kent özelliğini taşıyan İstanbul, bu çalışmanın örneklem alanı olarak seçilmiştir. Çok merkezli bir yapıya sahip olan İstanbul'da, tarihsel dönemlerde kent çeperinde yer alan ancak süreç içerisinde kent içine gömülen çeper kuşak kullanımları, son yıllarda oluşan aşırı kentleşmeye paralel olarak, yapılan olumsuz müdahaleler ile önemli ölçüde azalmakla birlikte, MİA'nın sürekli değişen dinamiğine uyum sağlayarak doğrusal olarak gelişme göstermişlerdir. Bu özelliği ile İstanbul'un çeper kuşak alanlarının, Avrupa'da yapılmış benzer çalışmalardan çok farklı özellikler yansıttığı saptanmıştır.

Çeper kuşak alanları, kentin fiziksel yapısını ve geçirdiği büyüme süreçlerini kavramak açısından büyük öneme sahip olmalarının yanı sıra, kentin kontrollü gelişimi için alternatif alanların oluşturulabilmesi yönleri ile de önemli fırsatlar sunmaktadır. Çeper kuşaklar; kente nefes aldıracak, onları kentsel ve bölgesel ihtiyaçlara göre kentlilerin aktif kullanımına sunacak, kentin kimliğini yansıtarak kentsel kaliteye sahip yeni kullanım önerileri getirecek ve kent bütününde en verimli şekilde değerlendirilmesi gereken kullanım alanları olarak ele alınmalıdır. Çeper kuşak alanlarının, kentlerin doğal süreci içerisinde büyümelerini yönlendiren kentsel birimler olarak ifade edilmeleri ve gelişme plan önerilerinde tanımlanmaları oldukça büyük önem arz etmektedir.

Giriş

Kent morfolojisi, şehirlerin fiziksel formlarını tanımlayan ve şehirlerin zaman içinde dönüşümüne neden olan faktörlerin ve süreçlerin etkilerini inceleyen bir bilim dalıdır. Kentsel Morfoloji tartışmalarının önde gelen yaklaşımlarından biri olarak görülen “tarihsel-coğrafya” çalışmalarını; 1950 sonlarında MRG Conzen’in ufuk açan çalışması’ndan (Conzen, 1960) yola çıkarak, 1970 yıllarında kent morfolojisi düşüncesinin yaratıcı felsefesini bu değerli düşünceler üzerinde yapılandıran, JWR Whitehand’ın çalışmalarında görmekteyiz. Whitehand (1967-2007) İngiliz kentsel morfoloji okulunun en önemli temsilcisi olarak, tarihsel-coğrafya yaklaşımının oluşumuna katkıda bulunmuş, bu başlık altında, çok sayıda morfolojik teori, kavram ve yöntem oluşturmuştur.

Whitehand, tanımladığı teorik çerçeve’de; şehirlerin biçimlenmesinin; sosyal ve ekonomik süreçlerinden kaynaklandığını öne sürmektedir (Whitehand, 1977). Kentlerde yapılan yeni müdahalelerin, getirilecek yeniliklerin, farklı coğrafyada yer alan kentlerin özelliklerine, tarihsel yapılarına, özgün karakteristiklerine göre biçimleneceğine, her bölgede farklı yansımalar yaşanacağına inanmaktadır.

Istanbul örneğinde yoğunlaşılacak bu çalışma’nın; farklı kültürlerin etkisi ile biçimlenmiş olan, çok katmanlı tarihsel yapısı ile zengin bir geçmiş sunan, 15 milyonu aşan nüfusu ile, dünyada benzeri olmayan coğrafyasının, sosyal ve ekonomik yapısı ile özgün özelliklerini yansıtarak dünya literatüründeki diğer çeper kuşak çalışmaları ile karşılaştırıldığında farkındalık yaratacağına ve ayrıca, İstanbul’un çeper kuşak analizlerinin tarihsel-coğrafya perspektifinden değerlendirilmesi yönü ile dünya literatürüne önemli bir katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

Çeper Kuşak Kavramı

Conzen çeper kuşak alanlarını, “geçici ya da çok yavaş büyüyen bir kent çeperinden kaynaklanan ve başlangıçta çeperde yer arayan arazi kullanım birimlerinin karakteristik karışımından oluşan, kuşak benzeri bölgeler” olarak tanımlamaktadır (Conzen, 2009). Kentsel büyüme dönemlerinde, çeper kuşak özelliklerini en iyi yansıtan alanlar başlangıçta şehrin en dış hattında bulunan

kentsel birimlerdir. Zaman içerisinde çeper kuşaklar, kent içerisinde kalsa da dokuları ve işlevleri açısından yoğun kent dokusundan farklılaşmaktadırlar.

Çeper kuşak kavramı ilk olarak Herbert Louis tarafından 1936'da yayınlanan Berlin araştırmasında tanımlanmıştır. Louis'in öğrencisi M.R. G. Conzen 1960'ların başında çeper kuşak olgusunu ve bununla ilişkili olarak kentsel büyüme süreçlerini Alnwick ve Newcastle-upon-Tyne kentlerinde incelemiştir (Conzen, 1960; 1962). Conzen, Louis'in çok küçük bir yerleşim alanı olan Berlin çalışmasıyla karşılaştırıldığında birbirleriyle yakın ilişkide olan; iç (İÇK), orta (OÇK) ve dış çeper kuşak (DÇK) olmak üzere üç ayrı çeper kuşak alanı tespit etmiştir (Whitehand, 1967).

İç çeper kuşaklar genellikle tarihi şehir merkezlerinin etrafında oluşmakta ve böylece en eski çeper kuşak haline gelmektedir ve çoğunlukla "eşik hatları" ile sınırlanmaktadır. Orta çeper kuşaklar merkezden daha uzakta fakat eşik hatları ile ilişkisi devam eden alanlardır. Ancak bu alanlar yavaş ve az büyüyen şehirlerin merkezlerine daha yakın bölgelerde de ortaya çıkabilmektedir. Orta çeper kuşakları iç çeper kuşaklarına kıyasla daha az sürekli, parselleri daha büyük ve daha fazla açık alana sahiptirler (Conzen, 2009). Dış çeper kuşak alanları ise en bağımsız çeper kuşakları olup genellikle büyük, dağınık ve nadiren bitişik parsellerden oluşmaktadır. Dış çeper kuşak alanları daha fazla açık alanlara sahip olma eğilimi göstermesine rağmen eşik hatlarının ürünü olma olasılığı daha düşüktür. Bu farklılıkların yanı sıra tüm çeper kuşak alanları merkezkaç kuvvetlerinin ürünüdür ve bu nedenle merkezci kuvvetlerin ürünü olan MİA dinamiklerinden etkilenmektedir (Whitehand, 1967). Conzen (2009) MİA'nın genişlemesi ve dönüşümünden kaynaklanan baskının eski kentlerin İÇK'lerinde büyük değişimler yarattığına dikkat çekmiş ve OÇK çalışmaları için konut gereksiniminin yarattığı baskıya maruz kalan Birmingham şehrinin iyi bir örnek olduğunu tespit etmiştir.

Conzen'in çalışmalarından sonra çeper kuşak kavramı kentsel büyümeyi açıklama için bir araç haline gelmiştir (Whitehand, 1987). Jeremy Whitehand, Conzen'in çalışmalarına dayanarak, Tyneside, Glasgow ve Birmingham gibi büyük kentlerde çeper kuşak çalışmalarının doğruluğunu kanıtlamış olan Whitehand ayrıca çeper kuşak alanları teorisini iki ana yöntem kullanarak ileriletmiştir. İlk olarak çeper kuşaklar ve kentsel inşaat döngüleri/arazi rantı modeli (building cycles) arasındaki ilişkiyi araştırmış ve böylece Conzen'in sezgisel (intuitively) olarak tanımlarını istatistiksel olarak kanıtlamıştır. İkincisi kentin ekonomik döngülerine ve arazi fiyatlarındaki değişikliklere göre çeper kuşak alanı üretimini ve yer seçimini açıklayan bir matematiksel model (Building Cycle Model) geliştirmiştir (Whitehand, 1967, 1972, 1987).

Çeper kuşak kullanımları çeperdeki yer seçimi, ucuz ve geniş arazilere duyulan ihtiyaç ve coğrafi özelliklerin çekiciliği gibi nedenlerden dolayı değişiklik gösterebilmektedir. Ancak genel anlamıyla büyük kentsel birimler ve yüksek

Tablo 1. Çeper Kuşak Oluşum ve Değişim evreleri (Conzen, 2009 makalesinden derlenmiştir)

Çeper Kuşak Oluşumu		Çeper Kuşak Değişimi	
Sabitlenme Evresi (fixation phase)	Başlangıç karakter	ÇK Yabancılaşması (alineation)	Konut veya MİA dönüşmesi
	Belirgin karakter	ÇK Küçülmesi (reduction)	ÇK kullanımlarının bir kısmının konut veya ticari alana dönüşürken diğer kısmının, ÇK özelliğini koruması
Sağlamlaşma Evresi (consolidation phase)	Baskın karakter	ÇK Ötelenmesi (Translation)	Çeper kuşak özelliği taşıyan arazi kullanımının kentin bir başka alanına ötelenmesi / mevcut alanda arazi kullanımı değişimi veya yabancılaşması
		ÇK Değişimi (Modification)	Başka bir çeper kuşak kullanımına dönüşmesi

oranda açık alanlarla tanımlanmaktadır (Whitehand and Morton, 2004). Yeşil alanlar, kentsel tarım alanları, sanayi alanları, kurumsal alanlar, spor alanları, düşük yoğunluklu yerleşim alanları ve eğlence/dinlenme alanları yaygın olarak çeper kuşak alanları içerisinde bulunmaktadır (Barke, 1982).

Çeper kuşak alanları kentin gelişme dinamiklerine paralel olarak içsel bir tarih geliştirmekte ve bu dönemde oluşum ve değişim olmak üzere iki süreçten geçmektedir (Tablo 1). Oluşum sürecinde, sabitlenme (FB Fixation) aşamasından genişleme (FB Expansion) aşamasına ve daha sonra da sağlamlaşma (FB Consolidation) aşamasını doğru ilerler (Conzen, 2009). Süreç boyunca bir zamanlar çeperde bulunan ancak sonrasında kent içine gömülen çeper kuşaklar, kentsel büyüme ve MİA'nın sürekli değişen dinamiklerine uyum sağlarlar. Oluşum sürecinden sonra benzer karakterlerdeki alanların türemesi (FB Accretion) ile varlıklarını sürdürürler. Çeper kuşak alanları kentin içerisinde kaldığında ise üzerindeki baskı artacağından değişime (FB Modification) veya genişlemeye (FB

Expansion) maruz kalmaktadır. Bu nedenle çeper kuşak alanları'nda radikal ve büyük ölçekli gelişmeler gerçekleştiğinde, bu alanlar boyutlarını ve özelliklerini kaybedebilirler (Conzen, 2009).

Söz konusu süreçler, tüm çeper kuşaklar için geçerli olmasına rağmen tüm kentsel alanlarda gerçekleşmesi beklenebilir. Bu noktada dikkate alınması gereken konu, farklı tarihsel, sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmeden kaynaklanan önemli bölgesel farklılıklardır.

İzlenen Yöntem

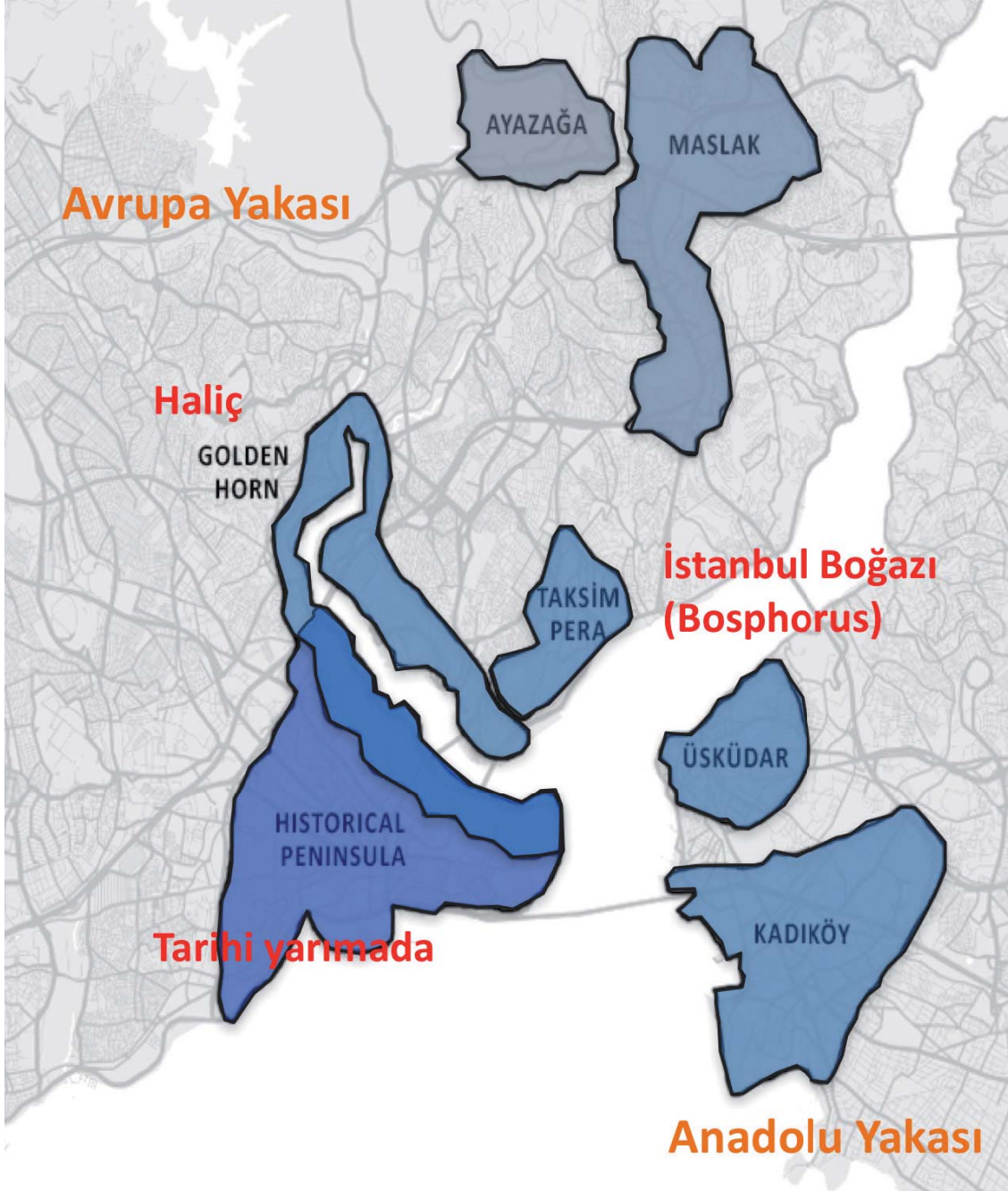
Çeper kuşak alanlarına yönelik mevcut çalışmalar, çeşitli arazi kullanım modellerine odaklanan bir veri toplama ve analiz yöntemine dayanmaktadır. Kente ait gelişim planları, hava fotoğrafları ve tarihi haritalar kullanılarak gerçekleştirilen karşılaştırmalı harita analizi bu çalışmanın temel yöntemini oluşturmaktadır. İstanbul'un çeper kuşak değişim süreci, Conzen ve Whitehand'in çalışmaları doğrultusunda, farklı dönemlere ait şehir haritaları ve imar planları ile karşılaştırılarak incelenmiştir (Conzen, 2009, Whitehand, 2007). Çalışma kapsamında, çeper kuşak kullanım özelliklerini yansıtan çeşitli arazi kullanım modelleri arasından seçim yapılmıştır. Bu alanlar; mezarlıklar, askeri alanlar, üniversite alanları, hastaneler, sanayi alanları, bostanlar, spor ve dinlenme alanları, meydanlar, parklar ve bahçeler, tren istasyonları hava alanları ve düşük yoğunluklu yerleşim alanlarıdır.

İstanbul'un çeper kuşak alanlarının analizi için kent merkezinin ana büyüme eksenini göz önünde bulundurularak çalışma alanları belirlenmiştir. Avrupa Yakası'nda, Tarihi Yarımada, Haliç, Taksim-Pera, Maslak ve Ayazağa bölgeleri; Anadolu (Asya) yakasından Kadıköy ve Üsküdar bölgeleri çalışma alanları olarak seçilmiştir.

Seçilen çalışma alanları önemli kentsel dönüşüm dönemlerine (1764-2017) karşılık gelen çeşitli şehir planlarının karşılaştırılması ile analiz edilmiştir. Elde edilen tarihi haritalar Roma Dönemi (330-476); Bizans Dönemi (476-1453); Osmanlı Dönemi (1453-1800); Batılılaşma Dönemi (1800-1923); Cumhuriyet Dönemi (1923-günümüz) olarak sınıflandırılmış (Tablo 2) ve çalışma alanları bu tarihsel dönemlere göre incelenmiştir. Arazi kullanımına göre kentsel büyüme ve dönüşüm modellerini yansıtan haritalar Tablo 3'de listelenmiştir.

İstanbul'un Çeper Kuşakları

Kentteki ilk yerleşimler Roma döneminde Tarihi Yarımada'da (Avrupa yakasında) ve Kadıköy bölgesinde (Anadolu yakasında) kurulmuştur. İlk çeper kuşak oluşumu ve eşik hattı Osmanlı döneminde Tarihi Yarımada'nın (bugünü Topkapı Sarayı'nın bulunduğu yer) en uç noktasında oluşmuştur (Şekil 2a). Khalkedon arkeolojik alanı üzerinde yapılan bir araştırma, tarihi döneminin sabitleme (FB Fixation) özelliklerini yansıtmadığını ve zamanla kaybolduğunu gösterirken

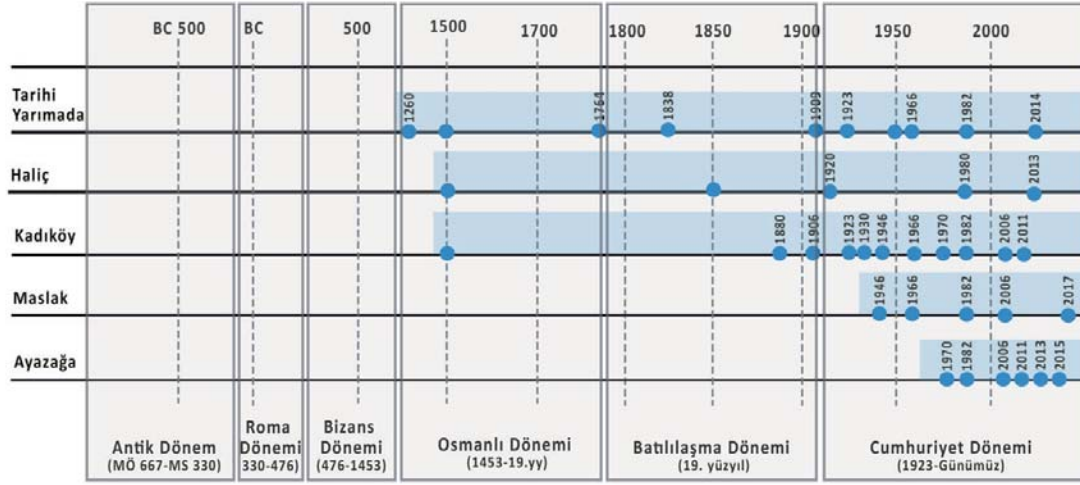

Şekil 1. İstanbul Kenti Çeper Kuşak Analizi İçin Seçilen Çalışma Alanları

(Şekil 5a-b), Tarihi yarımada'daki kara ve deniz surlarının oluşturduğu eşik hattı Bizans İmparatorluğu'ndan öncesine uzanmaktadır (Şekil 2b).

Tarihi Yarımada'nın Roma Severius surları ve Bizans Konstantin surları artık mevcut değildir ve her ikisi de uzun zamandan beri eşik hattı özelliklerini kaybetmiştir. Bu tarihi surlar, bir zamanlar buldukları yerlere büyük ulaşım akslarının inşa edilmesi nedeniyle fosil eşik hatları olarak kabul edilmektedir (Bugünkü Atatürk bulvarı Konstantin surlarının, Ankara Caddesi ise Severius surlarının güzergâhını takip etmektedir.) Şekil (2b)

Tablo 2. Seçilen Çalışma Alanlarına Ait Haritalar ve Tarihsel Dönemleri

Tablo 3. Seçilen Çalışma Alanları İle İlişkili Olarak Kullanılan Tarihsel Haritalar

Tarihi Yarımada	Kadıköy	Haliç	Maslak	Ayazağa
*1260 Şehir haritası	*1400s (15 th) Şehir haritası	*1400s (15 th) Şehir haritası	*1946 Maslak Uydu Haritası	*1970 Ayazağa Uydu Haritası
*1400s (15 th) Şehir haritası	*1880 Stolpe Haritası	*1853 And 1860-1970 Şehir haritası	*1966 Maslak Uydu Haritası	*1982 Ayazağa Uydu Haritası
*1764 Şehir haritası	*1906 Goad Haritası	*1913 Alman Mavisi	*1982 Maslak Uydu Haritası	*2006 Ayazağa Uydu Haritası
*1838 Şehir haritası	*1922 Gedik Paşa Haritası	*1923Pervettich haritası	*2006 Maslak Uydu Haritası	*2011 Ayazağa Uydu Haritası
*1909 Şehir haritası	*1923 Pervettich Haritası	*1978 Arazi Kullanım Haritası	*2017 Maslak Uydu Haritası	*2013 Ayazağa Uydu Haritası
*1923Pervettich Haritası	*1946 Kadıköy Uydu Haritası	*2013 Arazi Kullanım Haritası		*2015 Ayazağa Uydu Haritası
*1966 Şehir haritası	*1966 Kadıköy Uydu Haritası			
*1982 Şehir haritası	*1970 Kadıköy Uydu Haritası			
*2014 Uydu haritası	*1982 Kadıköy Uydu Haritası			
	*2011 Kadıköy Uydu Haritası			

Osmanlı döneminde Kadıköy ve Tarihi Yarımada'nın çeper kuşak alanlarının çoğunlukla sağlamlaşmış olduğu görülse de yabancılaşmış ve genişlemiş alanlarda bulunmaktadır (Şekil 2c). Bu dönemde Galata köprüsünün inşası ile birlikte Tarihi Yarımada'daki yerleşim Haliç'in karşı kıyısına yayılmaya başlamıştır (Şekil 2c).

Daha önceki dönemlerde kentin çeperinde yer alan ve tarım alanlarından oluşan Maslak ve Ayazağa bölgeleri batılılaşma döneminde askeri ve sanayi alanları olarak gelişmeye başlamıştır. Anadolu yakasında ise Kadıköy'ün çeper kuşak alanlarının çoğu açık alanlar ve düşük yoğunluklu konut alanlarından yüksek yoğunluklu konut ve ticaret kullanımına dönüşmüştür (Şekil 2d).

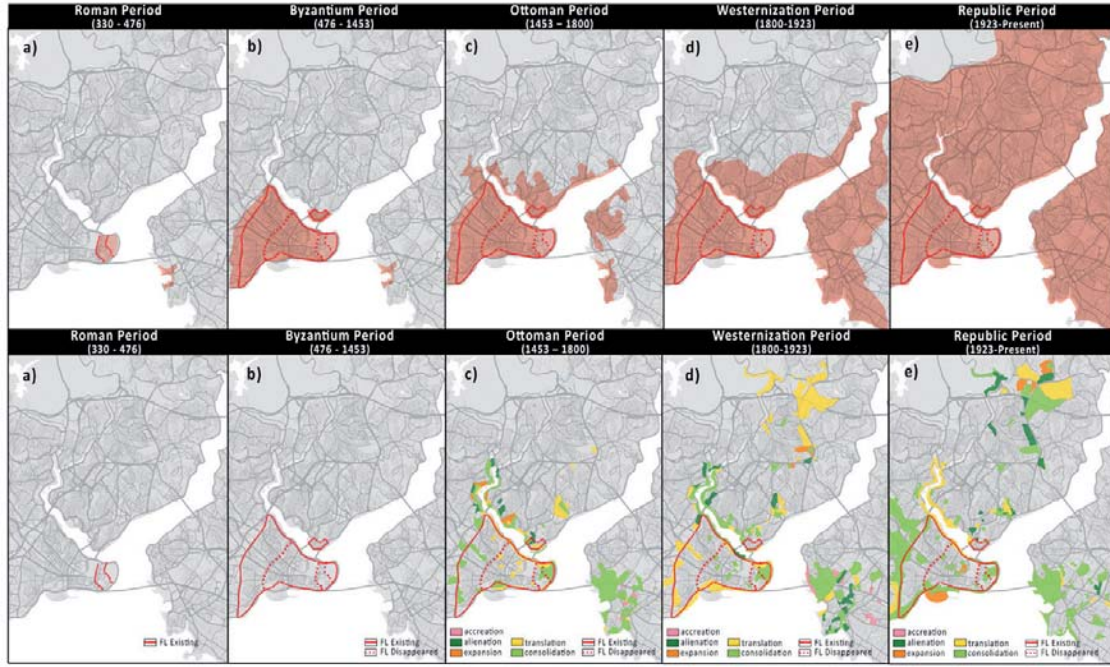
Haliç bölgesindeki çeper kuşak alanlarının çoğu Cumhuriyet döneminde yeniden gelişmiştir. Ancak, hem Tarihi Yarımada hem de Kadıköy bölgesinde çeper kuşak alanları karakteristik özelliklerini korumuş ve sağlamlaşmıştır (Şekil 2e). Bu dönemde, Maslak bölgesi endüstriyel kullanımdan MİA kullanımına dönüşmeye başlayarak, “yabancılaşma sürecini” yaşatmaktadır.

Örneğin, Büyükdere Caddesi Şişli - Levent - Maslak bölgelerindeki kentsel dönüşüm dinamiklerine odaklanıldığında, 1970'lerden itibaren önemli değişiklikler tespit edildiği: (1) Ali Sami Yen & Şişli Likör Fabrikası - Torunlar & Quasar; (2) Eczacıbaşı - Kanyon; ve (3) T.C Karayolları - Zorlu Center yabancılaşma sürecine dair üç önemli örnek olarak tespit edilmiştir. Önceden kentin dış çeperinde yer alan bu bölgeler kentin büyümesiyle merkez halinde gelmiş; MİA, tarihi yarımadadan Maslak hattına kaymıştır. Boğaz Köprüsü'nün, ardından Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün inşa edilmesi ile, MİA, cadde aksı üzerinde yayılmış, artan yoğunluk ve arazi fiyatları sonrasında, çeper kuşak alanları karakteristiklerini kaybedip yabancılaşmaya (*fb alienation*) uğramışlardır. Çoğu eski endüstri bölgesi yerini karma kullanım ya da ticarete bırakmıştır. Tekil kullanımdan karma kullanımlara geçişler yaşanmış, inşaat alanı, yoğunluk ve arazi fiyatları artmıştır. (Kubat, Hazar, 2018)

Askeri alanların kent dışına taşınması ardından çoğunlukla yeşil ve geniş parseller barındıran ve potansiyel kent parkı/kamusal alan olan bu alanların nasıl tasarlanacağı, bir çeper kuşak ötelenmesine/dönüşümüne mi yoksa yabancılaşmasına mı sahne olacağı yeni araştırmaların konusudur.

Çeper kuşak analizi çalışmaları, ülkemizde kent morfolojisi çalışmaları içerisinde henüz yeni bir kavram olmasına rağmen, son yıllarda daha çok tartışılmaya başlanmıştır. Bugün, İstanbul'un orta çeper kuşak alanı olarak tanımlanabilen Atatürk Havalimanı'nın taşınmasının ardından, alanın “Millet Bahçesi” adında bir kent parkına, afet toplanma alanı ve benzeri rekreatif kullanımlara dönüştürüleceği iddia edilirken, bu alanın bir kısmının içinde yaşamakta olduğumuz koronavirüs salgını ile mücadele acil durum hastahanesine/sağlık kuruluşuna dönüştürülmesi söz konusu olmuştur. Bu yapılan müdahale, çeper kuşak ötelenmesi (*fb translation*) ve arazi kullanımlarında değişimin iyi bir

Şekil 2. İstanbul'un eşik hattı oluşumu ve çeper kuşak değişim süreci (Yazar tarafından Tablo 2'de bahsedilen tarihi haritalar aracılığıyla hazırlanmıştır.)

örneğini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, kent içinde yeşil alan planlaması ve çeper kuşak alanları arasında ilişkilerin varlığını açıklayan çalışmalar, Fransa'da (Ducom 203, p:104) ve Rusya'da (Kukina 2006, p:145) örneklerinde olduğu gibi konunun önemini altını çizmektedirler.

Sonuç ve Tartışma

Çeper kuşakların, kentlerin büyüme yönü ve gelişme aksları hakkında ipuçları vermelerine rağmen, daha derin bir anlamda ele alınmaları ve kendi terimleriyle de değerlendirilmeleri gerektiğine inanılmaktadır. Kent çeperleri, bir yandan kentlerin gelişim aşamaları hakkında fikir verirken, diğer yandan tarihsel dönemlerin bıraktığı fiziksel izleri değerlendirmede önemli bir referans aracı olma özelliklerine sahiptirler. Bu iki özellikte kentlerin tarihi ve coğrafi yapılarını inceleyen çalışmalara ve çeper kuşakların farkındalığını artırmayı amaçlayan konulara odaklanma gereğini göstermektedir. İstanbul'un iç ve orta çeper kuşakları, hem ekonomik hem de tarihsel geçmişlerinin ve devam etmekte olan sosyal değişikliklerin bir sonucu olarak, sürekli bir değişim ve başkalaşım halindedir.

İstanbul'un iç çeper kuşakları, tarihi yarımada'da deniz ve kara sur duvarları boyunca, sürekliliği olan bir yeşil kuşak oluşturmaktadırlar. Bu alanlar tarihi şehrin içine gömüldükçe kendilerine özgü bir yapılanma gerçekleştirmişlerdir.

Oluşum aşamasında, bu eski iç çeper kuşaklar, erken sabitlenme aşamasından geçerek ve Konstantin surlarını Tarihi yarımadanın iç kısmında bir fosil

çeper kuşak olarak Theodosian surlarına güçlü bir şekilde bağlanana kadar genişlemişlerdir. İstanbul'da Bizans İmparatorluğu döneminde inşa edilen Theodosius sur duvarları günümüzde hem fiziksel olarak varlığını sürdürmekte hem de çevresindeki sürekliliği olan çeper kuşak arazi kullanımıyla sabitleyici hat karakterini yansıtmaktadır. Konstantin surları ve çevresinde yapılan analizlerde ise, daha parçalı ve sürekliliği olmayan çeper kuşak oluşumlarının varlığı görülmüştür.

Bu sürecin devamında çeper kuşak alanlarının kuzeye doğru bir genişleme aşaması başlamıştır; Galata Köprüsü'nün inşasından sonra, topoğrafyanın yarattığı olanaklardan da yararlanarak, İstiklal Caddesi ve Pera'ya, ve daha sonra da her üç boğaz köprüsüne erişimi sağlayan ulaşım arterlerine bağlantı yaparak Taksim, Şişli ve Maslak'a doğru atlayarak gelişme göstermişlerdir. (Şekil 3)

Tarihi surlar etrafındaki iç çeper kuşak gelişimine ek olarak, çok merkezli ve doğrusal olarak gelişen İstanbul kentinde yapılan çeper kuşak analizleri, Anadolu yakasında Kadıköy ve Üsküdar'ın yanısıra Avrupa yakasındaki Haliç, Maslak ve Sarıyer alt merkezleri gibi orta çeper kuşak bölgelerini de kapsamaktadır.

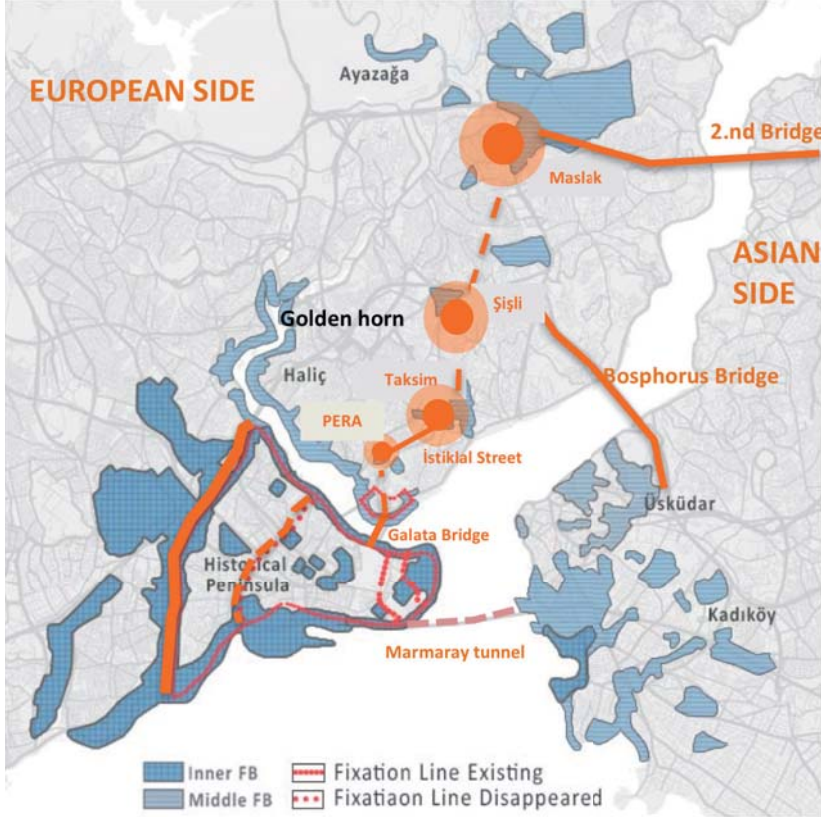
Bu bulgular aynı zamanda İstanbul'un gelişme aşamasındaki merkez alanının, eski ve yoğun kullanımlı tarihi çekirdeğinin etrafında gelişerek (konsantrik halkalar halinde) büyüme gösterememiştir. Bunda İstanbul'un coğrafi yapısının da önemli bir etkisi vardır. MİA ihtiyaçlarını karşılamak için bir gelişme koridoru bulmuş ve farklı bir yerde «yeni bir merkez alanı» yaratmıştır.

Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan Boğaz köprüleri, yeni bir gelişme aksı yaratarak, şehrin ve özellikle merkez bölgesinin tarihi yarımadadan başlayarak kuzeye doğru gelişmesine neden olmuşlardır. Bir zamanlar kentin çeperinde yer alan ancak süreç içerisinde kent içine gömülen çeper kuşaklar, MİA gelişiminin ve değişen arazi kullanımlarının sürekli değişen dinamiğine uyum sağlamışlardır. (Şekil 4)

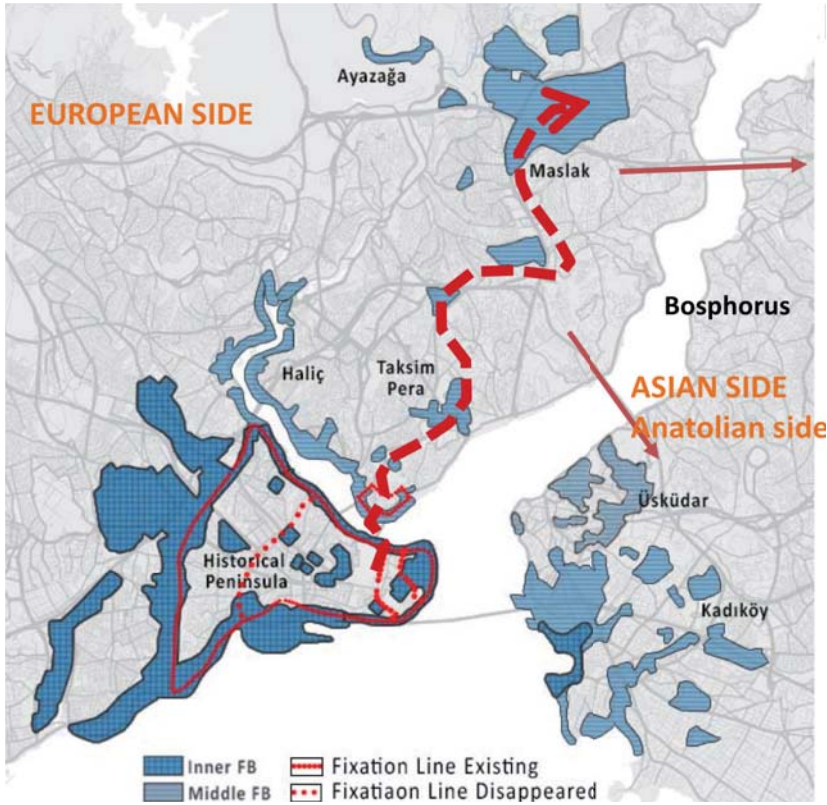
Geçtiğimiz 10 yılda büyük kalkınma projelerinin uygulanmasından kaynaklanan iç çeper kuşak kullanımların azalması, kentin tarihsel kimliğine önemli bir tehdit olarak yansımaktadır.

İstanbul'un iç ve orta çeper kuşakları, hem ekonomik hem de tarihsel geçmişlerinin ve devam etmekte olan sosyal değişikliklerin bir sonucu olarak, sürekli bir değişim ve başkalaşım halindedir. Ayrıca her ilçenin kendine özgü özelliklere sahip olması orta çeper kuşağı analizlerinin her bir bölge için ayrı ayrı gerçekleştirilmesine neden olmuştur.

Yapılan bu çalışma, İstanbul'un çeper kuşak alanlarının, Avrupa'da bu konuda yapılmış benzer çalışmalardan çok farklı gelişme gösterdiğini ve her kentin çeper kuşak sorgulaması için genel ve sabit bir analiz yöntemi uygulamasının mümkün olmadığı, her kentin kendi tarihsel dönemleri, coğrafi yapıları ve gelişme dinamiklerine bağlı olarak değerlendirilmeleri gerektiğini göstermektedir.

Şekil 3. İstanbul çeper kuşak analizleri

Şekil 4. İstanbul çeper kuşak analizleri.

İstanbul'un çalışılmasından ortaya çıkan en belirgin özellik, Tarihi Yarımada'dan başlayan ve İstanbul'un değişen dinamiklerine göre ilerleyen MİA'nın doğrusal gelişme eksenini, orta çeper kuşakların ortaya çıkmasında önemli bir neden oluşturduğunu göstermesidir. (Şekil 4)

Son Söz

Çeper kuşak alanlarının, kentin fiziksel yapısını ve geçirdiği büyüme süreçlerini anlamak açısından büyük öneme sahip olmalarının yanı sıra, kentin kontrollü gelişimi ve alternatif alanların oluşturulabilmesi için de önemli fırsatlar sunmaktadır.

Çeper kuşaklar; kente nefes aldırarak, ihtiyaçlara göre yaşayanlarının aktif kullanımına sunacak, kentin kimliğini yansıtarak kentsel kaliteye sahip yeni kullanım önerileri getiren ve kent bütününde en verimli şekilde değerlendirilmesi gereken kullanım alanları olarak ele alınmalıdır.

Çeper kuşak alanlarının kentlerin doğal süreci içerisinde büyümelerini yönlendiren, "kentsel birimler" olarak ifade edilmeleri ve gelişme plan önerilerinde tanımlanmaları, imar planları lejantlarında ifade edilmeleri oldukça büyük önem arz etmektedir.

"Çeper Kuşak Analizleri"nin planlama sürecine dahil edilmelerinin gerekli olduğuna inanılmaktadır. Bu alanlar için üst düzey ve özel planlama politikalarının ve pratiklerinin geliştirilmesi, bilimsel çalışmalar ile desteklenen özgün bir planlama modeli ile, imar planlarında bir birim, bir bölge olarak tanımlanmaları şarttır. Bu alanları, kamusal yararları, ortak kullanım potansiyelleri ve kentsel ekolojik sürdürülebilirlik üzerindeki olumlu etkileri ile dikkate almak önemlidir. Hızlı kentleşme ve göçün bir sonucu olarak, şehir içindeki çeper kuşak alanları, stratejik planlar, koruma imar planları, peyzaj ve kentsel tasarım projeleri ile korunmadıkça "ÇK Yabancılaşmasına" maruz kalabilmektedir. Bu noktada İstanbul'dan çarpıcı bir örnek verilmek istendiğinde, gelecek nesiller için kent surlarının ve çevresinin tarihi ve kentsel kimliğini korumak önem kazanmaktadır. Tüm eski yapılarda olduğu gibi, kara surları da bakım ve onarım gerektirmektedir. Buna ek olarak, bu tür estetik ve kentsel niteliklere sahip bir alan için, yeşil alanlar iyi tasarlanmalı, yaya erişimi arttırılmalı, tarımsal alanlar korunmalı ve anıtsal/simgesel yapıları izleme/seyir koridorları inşa edilmelidir.

Tarihsel olarak geçmişten günümüze korunarak gelmesi konusunda koruma planlarına bir altlık oluşturmasının yanısıra, Çeper Kuşakların, yeni gelişme alanlarının aktif kullanımı konusunda farkındalık yaratması ile gelişme planlarına da yol gösterici olmaktadır. Özellikle İstanbul örneğinde, çeper kuşakların, kentin makro-formu ile bağlantılı olarak ele alınmasının gerekli olduğu görülmektedir. Yapılacak çalışmalarda; çeper kuşak çalışmalarının, köklü tarihsel katmanlarının yanı sıra, son 50 yılda yapılan köprü ve otoyollar ile biçimlenen İstanbul'un yakın tarihte değişen morfolojik yapısı ile değerlendirilmesinin gereğine inanılmaktadır.

Bilgi Notu: Konferans açılış sunumunun özetlendiği bu metin'de; Çeper Kuşak konusu, İstanbul genelinde ele alınmıştır. Ancak, III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu'nun bildiriler kitabında, tarafımdan yürütülerek geliştirmiş olduğumuz, İstanbul'un çeşitli bölgelerinin çeper kuşak analizlerinden detaylı örnekler verilmektedir; 1) Kubat, Ünlü, Kuru (Tarihi Yarımada-Konstantin surları) 2) Tarihi Yarımada-Yedikule (Kubat, Çalışkan, Cihanlı) 3) Taksim-Pera (Kubat, Soygüzeloğlu) 4) Üsküdar (Kubat, Belli, Çakmak), 5) İstanbul Sanayi Alanları, (Çalışkan, Kubat). Bildiriler kitabında yer alan bu çalışmalar, açılıştta yapmış olduğum sunumumu destekler nitelikler taşımaktadır.

Kaynaklar

Barke, M. (1982). Beyond the urban growth map: suggestions for more analytical work in urban morphology. *Teaching Geography*, 7, 111-15.

Barke, M. (1990). Morphogenesis, fringe belts and urban size: an exploratory essay, in Slater. T. R. (ed.) *The built form of Western cities*, Leicester University Press, 279-97.

Conzen, M.R.G. (1960). Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis. *The Institute Of British Geographers*, Publication 27. (George Philip, London)

Conzen, M.R.G. (1962). The plan analysis of an English city centre, in Norborg, K. (ed.) *Proceedings of the International Geographical Union Symposium in Urban Geography*, Lund 1960 (Gleerup, Lund).

Conzen, M.P. (2009). "How cities internalize their former urban fringes: a cross cultural comparison". *Urban Morphology*, 13, 29-54.

Ducom, E. (2005). Fringe belts in French cities: a comparative study of Rennes, Nantes and Tours, in Barke, M. (ed.) *Approaches in urban morphology* (Division of Geography, University of Northumbria, Newcastle upon Tyne), 34-43.

Gu, K. (2010). Exploring the fringe belt concept in Auckland: an urban morphological idea and planning practice. *New Zealand Geographer*, 66, 44-60.

Hazar, D., Kubat, A.S. (2012). Fringe belts in the process of urban planning and design: comparative analyses of Istanbul and Barcelona, *Journal of A/Z*, Istanbul Technical University, 12/1, 53-65

Hazar, D. & Kubat, A.S. (2015). The fringe belt development process of Istanbul. *23rd International Seminar on Urban Form (ISUF) 2015*, Conference proceedings, 423-436, Nanjing, China.

Istanbul Büyükşehir Belediyesi (IBB) (2005), Tarihi Yarımada koruma amaçlı nazım imar planı raporu, Department of Reconstruction and Urbanism, Directorate of City Planning.

Istanbul Büyükşehir Belediyesi (IBB) (2009), 1/100.000 ölçekli İstanbul çevre düzeni planı raporu, Department of Reconstruction and Urbanism, Directorate of City Planning.

Karaulan, D. & Kubat, A.S. (2018). Analyzing Fringe belt phenomenon in the historico-geographical structure of Milan, Italy. *ICONARP-International Journal of Architecture & Planning*, 6, Issue 2, 304-332.

Kuban, D. (1996). İstanbul Bir Kent Tarihi, Byzantion, Konstantinopolis, İstanbul. *Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı*, İstanbul.

Kubat, A.S. & Gümru, B. & Kürkçüoğlu, E. & Sungur, C. (2013). Landwalls of Istanbul: morphological approach. *Presented in the Summer School: Theodosian Land Walls and Urban Agriculture*, Kadir Has University. (unpublished)

Kubat, A.S. & Hazar, D. (2018). İstanbul'un Çeper Kuşak Gelişim Süreci. Kubat ve diğerler (eds) *Proceeding Local ISUF Congress in Urban Morphology (II TNUM)*, İstanbul Technical University, 693-711.

Kubat A.S. (2018). Exploring the fringe belt phenomenon in the case of Istanbul. *CYNUM 2018*, Cyprus Network of Urban Morphology, Plenary section (invited speech, unpublished).

Kubat A. S. (2019) Exploring the Fringe Belt Phenomenon in a multi-nuclear City: the case of Istanbul, *ICONARP_the Internatinal Journal of Architecture and Planning/Special Issue on Urban Morphology*, Vol:7, 95-134.

Kubat A.S (2020) "Morphology of the Enveloped Peripheries: Fringe Belts of Istanbul", *ISUF 2020-Cities in the 21st century*, Utah, (Proceedings ed: B. Sheer)., ABD.

Kukina .I. (2006) Fringe Belts and the Planning of Russian Cities", *Urban Morphology*, 10, 145-6

Küçük Ç.E., Kubat A.S. (2020) "Policies and Facts for Mega-Urbanization: Middle and outer Fringe Belt Developments of Istanbul., *ISUF 2020-Cities in the 21st century*, (Proceedings ed: B. Sheer)., Utah, ABD

Küçük Ç. E., Kubat A.S. (2021) "Urban morphology in focus: Rereading the urban form in the context of property relations, the case of transformations on Istanbul's fringe belts", *ISUF 2021-*, (*Proceedings ed: S. Porta*) Glasgow

Louis, H. (1936). "Die geographische Gliederung von Gross- Berlin", in Louis, H. and Panzer, W. (eds) *Länderkundliche Forschung: Festschrift zur Vollendung des sechzigsten Lebensjahres Norbert Krebs* 146-71, Engelhorn, Stuttgart.

Pereira, J.A. & Meneguetti K.S. (2011). Urban fringe belts in planned new towns: the case of Maringa, Brazil. *In published paper presented to the 18th ISUF Congress*, Montreal, Canada.

Murphy, R.E. (1966). The American city, and urban geography, *Mac Grew Hill Company*, 292.

Whitehand, J.W.R. (1967). Fringe belts: a neglected aspect of urban geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 41, 223-33.

Whitehand, J.W.R. (1972). Building cycles and the spatial pattern of urban growth. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 56, 39-55.

Whitehand, J.W.R. (1977). The Basis for an Historical-geographical theory of Urban Form, *Transactions of the Institute of British Geographers*, New Series, 2, 3, 400-416.

Whitehand, J.W.R. (1987). The changing face of cities: a study of development cycles and urban form. *Institute of British Geographers Special Publication*, 21 (Blackwell, Oxford).

Whitehand, J.W.R. (1988-2007). Urban fringe belts: development of an idea. *Planning Perspectives*, 3, 47-58.

Whitehand, J.W.R. & Morton, N.J. (2003). Fringe belts and the recycling of urban land: an academic concept and planning practice, *Environment and Planning B: Planning and Design*, 30, 819-39.

Whitehand, J.W.R. & Morton, N.J. (2004). Urban morphology and planning: the case of fringe belts. *Cities*, 21, 275-89.

Whitehand, J.W.R. & Morton, N.J. (2006). The fringe belt phenomenon and socioeconomic change, *Urban Studies*, 43, 2047-66.

1260-1764-1838-1860-1909-1970 City Maps, Courtesy of The Harvard Map Collection, Harvard College Library

15th City Map, German Kartenwerkstatt Map: (https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Constantinople_map_German.png)

1880-1882 Stolpe Map: Stolpe, C. Plan de Constantinople, avec ses faubourgs, le port et une partie du Bosphore. (<https://gallica.bnf.fr/>)

1906 Goad Maps: Goad, C.E. Plan d'assurance de Constantinople (<https://archnet.org/collections/1569/details>)

1922 Gedik Pasha Map: Na, S. H. (1922). Map of Constantinople. Harvard Map Collection, Harvard College Library.

1923-1944 Pervititch Maps: Istanbul in the insurance maps of Jacques Pervititch, İstanbul, 2000

1913-1914 German Blues Map: German Blues, 1: 1913-1914 Before World War I. Maps of İstanbul / Source: İstanbul Metropolitan Municipality Directorate of Libraries and Museums.

1978 Land Utilization Maps of Golden Horn: G.Tezcan, S. Durgunoğlu, T. Ersen G. Çubuk, M. Tuğcu, N. Anadol, K. Karabey, H.(1978). Haliç ve Çevresi Düzenleme Çalışması, Mimarlık 78/4, 28-41.

2013 Land Utilization Map of Golden Horn: İstanbul Metropolitan Municipality

1946-1966-1970-1982-2006-2011-2013-2014-2015-2017Aerial Maps: (<https://sehirharitasi.ibb.gov.tr>)